

ART EXPRESSION OF PRESCHOOL CHILDREN WITH REGARD TO THE APPROACH TO ACTIVITY PLANNING

Urianni Merlin

Faculty of Educational Sciences, Juraj Dobrila University in Pula, Croatia,
umerlin@unipu.hr

Abstract: Planning activities for preschool children based on monitoring and documenting their interests for the purpose of overall development is the orientation of the latest National Curriculum for early and preschool education of the Republic of Croatia, is in force since 2015. Such an approach to planning in this paper is called a modern approach, while the practice of pre-planned and designed activities for children is called a traditional approach. This research was created as a preparation for the larger one, that aimed to compare the impact of the six-month light and shadow research on the development of artistic expression of children aged five and six, which was carried out in two variants of activity planning: on the basis of monitored children's interests and on the basis of a preconceived program. Main goal of the research of this paper, which was to compare the results of the initial state of artistic expression of children classified into groups according to the activity planning approach. The descriptive and inferential statistics (t-test) procedures were used in the analysis of the research results. A total of 110 children participated, i.e. eight kindergarten groups of the Istrian County divided into two categories of planning approaches. Four groups with eight educators chose to carry out activities based on a modern approach of planning and four groups with eight educators chose to work with a traditional approach, according to a preconceived program. Visual abilities were measured with regard to optical-thematic, creative and modelling development. The best results for optical-thematic, creative and modelling development were shown by children of groups working on the basis of children's interest, with a statistically significant difference compared to the results of children of groups working according to a predetermined program. Given the results obtained, it can be assumed that the educator's affinity for the activity planning approach has a significant impact on the development of artistic expression of children aged five and six.

Keywords: traditional and contemporary approach to planning, kindergarten, educator, child, artistic expression.

LIKOVNO IZRAŽAVANJE PREDŠKOLSKE DJECE S OBZIROM NA PRISTUP PLANIRANJU AKTIVNOSTI

Urianni Merlin

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Republika Hrvatska,
umerlin@unipu.hr

Sažetak: Planiranje aktivnosti za djecu predškolske dobi na osnovu praćenja i dokumentiranja njihovih interesa u svrhu cjelokupnog razvoja orijentacija je najnovijeg Nacionalnog kurikulumu za rani i predškolski odgoj Republike Hrvatske, na snazi od 2015. godine. Takav pristup planiranju u ovom radu nazivamo suvremenim pristupom dok praksu unaprijed planiranih i osmišljenih aktivnosti za djecu nazivamo tradicionalnim pristupom. Ovo istraživanje je nastalo kao priprema za veće kojemu je bio cilj usporediti utjecaj šestomjesečnog istraživanja svjetlosti i sjene na razvoj likovnog izražavanja djece od pet i šest godina koje se provelo u dvije varijante planiranja aktivnosti: na osnovu praćenih dječjih interesa i na osnovu unaprijed osmišljenog programa. Glavni cilj istraživanja ovog rada koji je bio usporediti rezultate početnog stanja likovnog izražavanja djece svrstane u grupe prema pristupu planiranja aktivnosti. U analizi rezultata istraživanja korišteni su postupci deskriptivne i inferencijske statistike (t-test). Sveukupno je sudjelovalo 110 djece, odnosno osam vrtičkih skupina Istarske županije podjeljenih u dvije kategorije pristupa planiranja. Četiri skupine sa osam odgojiteljica odabrale su provoditi aktivnosti na osnovu suvremenog pristupa planiranju te četiri skupine sa osam odgojiteljica su odabrale raditi tradicionalnim pristupom, prema unaprijed osmišljenom programu. Likovne sposobnosti mjerene su s obzirom na optičko-tematski, kreativni i oblikovni razvoj. Najbolje rezultate za optičko-tematski, kreativni i oblikovni razvoj pokazala su djeca skupina koje rade na osnovu dječjeg interesa i to sa statistički značajnom razlikom u odnosu na rezultate djece skupina koja rade prema unaprijed određenom programu. S obzirom na dobivene rezultate može se pretpostaviti

značajan utjecaj odgojiteljevoga afiniteta prema pristupu planiranju aktivnosti na razvoj likovnog izražavanja djece od pet i šest godina.

Cljučne riječi: tradicionalni i suvremeni pristup planiranju, odgojitelj, dijete, likovno izražavanje.

1. UVOD

Donedavna pedagoška praksa u dječjim vrtićima, u svim područjima rada pa tako i likovno stvaralačkom, odvijala se prema unaprijed planiranim aktivnostima. U radu s djecom vrtićke dobi ta se paradigma polako mijenja, zahvaljujući suvremenim pedagoškim tendencijama, naročito reggio pedagoškom pristupu koji je utjecao na suvremene orijentacije predškolske prakse. U Republici Hrvatskoj je u Nacionalnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj iz 2015. godine, napomenuto kako “svojom orijentacijom slijedi tradiciju progresivnog obrazovanja te se okreće samorealizaciji i samoaktualizaciji djeteta, stavljajući naglasak na njegove interese, osobni razvoj i aktivno učenje. Zbog tih se značajki može smatrati i kurikulumom usmjerenim na dijete (...) a ne na sadržaje učenja” (Slunjski, 2015:1). “Odgojno-obrazovni proces se ne može ustrojiti i oblikovati linearno, prema striktno utvrđenom planu i programu. Suočavanje odgajatelja s ovim izazovom iziskuje relativiziranje snage planiranih utjecaja u odgojno-obrazovnom procesu, u korist prihvaćanja događaja čije utjecaje i ishode nije moguće precizno i u cijelosti predviđati” (Slunjski, 2015:4). Predškolska pedagoška praksa u Republici Hrvatskoj još uvijek je u raskoraku između tradicionalnog i suvremenog pristupa, usprkos Nacionalnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj, prema kojemu predškolski odgoj prvenstveno mora naglasiti djetetov interes, osobni razvoj i aktivno učenje.

Ideju o odgojiteljici kao onoj koja osluškuje potrebe djece i pomaže djeci u usvajanju znanja (Gandini, 2003) nalazimo u Vygotskyjevoj teoriji zone proksimalnog razvoja, koja se nastavlja u Malaguzzijevom reggio pedagoškom pristupu (Glassman i Whaley, Hewett, 2001, 2000, New, 2007, Malaguzzi, 2010). Iako je godinama unazad osporavana slika djeteta kao kompetentnog bića te je ono gledano kao nezrelo, nedoraslo, nemoćno za samostalan život, u suvremenoj pedagogiji djetinjstva, dominantna je slika aktivnog i kompetentnog djeteta, koje se na sasvim individualan i jedinstven način uključuje u društveni kontekst. U tom smislu, projekti omogućavaju djetetu da bude aktivno i istražuje u situacijama koje za njega imaju smisla, kao i da na kreativan način gradi nova iskustva kroz razvijanje odnosa s drugima, učeći od drugih i djeleći svoje iskustvo s drugima. (Popović, Vidanović i Stanković Đorđević, 2022) Likovna pedagoginja reggio vrtića Veia Vecchi (2010), opisuje dijete kao individuu rođenu s vrlo sofisticiranim senzornim aparatom, opremljenim za prihvaćanje bezbroj podražaja za rast i učenje, koji se nažalost, gubi kroz vrijeme zbog neadekvatnog podržavanja i arhiviranja. Kako bi se isti pravilno razvio i harmonično sazio, potrebno je odgovornije osluškivati i pratiti stvarne potrebe djece.

U Reggio vrtićima se na odgojitelje ne gleda kao na odrasle osobe koje čuvaju djecu i uče ih osnovnim vještinama, već kao učenike koji uče zajedno s djecom (Gandini, 2003). Zbog navedenoga se od odgojitelja traži da napuste izvedbene programe, propisane kurikulume i zacrtane putove (Edwards, Gandini i Forman., 2010). Kako bi se omogućila provedba takvog pristupa, potrebno je planiranje zasnivati na promatranju dinamike unutar grupe i vođenju dokumentacije. Učitelji iz Reggio Emilije vjeruju da uspješno obrazovanje ovisi o reciprocitetu, razmjeni mišljenja i dijalogu između djece, učitelja i zajednice (McCormick Smith i Chao, 2018). Umjesto propisanog programa, za reggio pristup karakteristično je raditi po projektima, modificirajući ih i usklađujući tijekom rada uvažavajući interes djece. Paolo Sorzio i Verity Campbell-Barro (2019) rad po projektu opisuju kao višefazne aktivnosti koje nastaju na temelju dječjih interesa i razvijaju se pružajući djeci brojne mogućnosti obrazovanja. Autori Stanojević, Gocić i Petković (2018) učenje po projektu povezuju s većim razvojem kritičkog mišljenja, komunikacije i suradnje kod mladih. Projekti su otvoreni za promjene smjera istraživanja. Naime, pažljivo dokumentirajući aktivnosti, odrasli prate i iščitavaju tijek projekta te prema dječjim interesima, prijedlozima i nagađanjima, uvode ili ne uvode promjene. Sve je veći broj istraživanja i implementiranja fleksibilnih projekata koji se tijekom provođenja mijenjaju s obzirom na dokumentaciju na osnovu koje se prati interes i reakcije djece (Rintakorpi i Kati, 2017, Waloszczyk, 2019, Fernandez-Santin i Feliu-Torruella, 2020, Slunjski, 2021).

2. METODOLOGIJA I CILJ ISTRAŽIVANJA

Ovaj rad je samo dio većeg eksperimentalnog istraživanja o učinku različitog pristupa planiranju aktivnosti (u ovom radu nazvanih *tradicionalan* i *suvremeni*) na razvoj likovnog izražavanja djece od pet i šest godina. Tradicionalan pristup planiranju aktivnosti s djecom prisutan je još uvijek kod određenog broja odgojiteljica usprkos suvremenim tendencijama iz Nacionalnog kurikulumu za rani i predškolski odgoj (2015). Prije početka ovog istraživanja na temu istraživanja svjetlosti i sjene u spomenute dvije varijante pristupa planiranju aktivnosti, prilikom dogovaranja i organizacije same provedbe eksperimenta, odgojiteljice su

same, ili ih je stručna služba vrtila odabrala i dogovorila s njima, kojim će pristupom raditi s obzirom na njihove afinitete. Glavni cilj ovog istraživanja bio je istražiti razlike početnog stanja rezultata likovnog izražavanja djece s obzirom na optičko-tematski, kreativni i oblikovni razvoj, među skupinama djece eksperimentalnih skupina (EP1), koja u planiranju koristi suvremeni pristup (EP1) i eksperimentalnih skupina (EP2), koja planira na tradicionalan način planiraju tradicionalno prema unaprijed napisanom programu.

U istraživanju je sudjelovalo 110 djece iz Istarske županije u dobi od pet i šest godina. Djeca su bila raspoređena u četiri skupine eksperimentalnog pristupa (EP1) koje su radile prema interesima djece, sveukupno 52 djeteta te četiri skupine eksperimentalnog pristupa (EP2) koje su radile prema unaprijed planiranim aktivnostima, sveukupno 58- ero djece. Odabir grupa s kojima će se provesti istraživanje, provelo se u suradnji sa stručnom pedagoškom službom i ravnateljicom, a s obzirom na to da su sklonosti odabranih odgojiteljica različite, odlučeno je hoće li skupina raditi po prethodno pripremljenom programu ili prema interesu djece. Sveukupno je sudjelovalo 16 odgojiteljica. U eksperimentalnom dijelu istraživanja korišteni su postupci deskriptivne i inferencijske statistike (t-test).

Za testiranje kreativnosti i likovnih sposobnosti upotrijebljen je kao test, testni crtež, koji se proučavanjem literature ranije realiziranih istraživanja (Karlavaris, 1974, Duh, 1996, 1997) pokazao pouzdanim, valjanim i osjetljivim za mjerenje likovnih sposobnosti djece od treće do osamnaeste godine pa se nisu mjerile testne značajke instrumenta. Tim testom mjere se optičko-tematski (intelektualni), stvaralački i oblikovni aspekt likovnog razvoja. Uz pomoć određene evaluacijske ljestvice (Karlavaris, 1974Duh, 1996), utvrđen je nivo kreativnosti i likovnih sposobnosti.

3. REZULTATI I DISKUSIJA

U nastavku slijede rezultati testnih crteža početnog stanja skupina EP1 čije odgojiteljice su odlučile krenuti u istraživanje svjetlosti na osnovu interesa djece te početnog stanja skupina EP2 čije odgojiteljice su nastavile istraživati svjetlost prema unaprijed zadanom programu. Rezultati testnog crteža prikazuju izmjerene razine likovnog izražavanja i to po vidovima optičko-tematskog razvoja, kreativnog razvoja i oblikovnog razvoja.

Tabela 1: t-test statistički značajnih razlika rezultata početnog stanja likovnog izražavanja s obzirom na to da se vrednuje optičko-tematski, kreativni i oblikovni razvoj

Likovno izražavanje		Optičko tematski razvoj		Kreativni razvoj		Oblikovni razvoj	
Grupe		EP1	EP2	EP1	EP2	EP1	EP2
N		52	58	52	58	52	58
M		56,62	46,00	36,33	26,97	15,29	11,86
SD		15,206	14,917	8,42	8,30	5,274	4,986
Levenov test jednakosti varijance	F	0,392		0,000		0,167	
	P	0,533		0,999		0,683	
t-test	t	3,692		5,861		3,501	
	g	108		108		108	
	2P	0,000		0,000		0,001	

Iz priložene tabele vidljivo je da rezultati skupina EP1 i EP2 i njihove usporedbe t-testom pokazuju statistički značajne razlike. Za optičko-tematski razvoj bolje rezultate imaju skupine EP1, a rezultati t-testa ($t=3,692$, $g=108$, $2P=0,000$) pokazuju statistički značajnu razliku. Optičko-tematski razvoj pokazuje opću zrelost autora, optičku točnost i tehničku korektnost kod prikaza stvarnih figura pri čemu se poštuju karakteristike razvojnih faza dječjeg crteža (Duh i Korošec, 2009.). Uzevši u obzir dob i iskustvo mladih autora, ipak je vidljivo da je njihov prikaz tematski bogatiji, a njihova motorika ruke sigurnija. Na primjer, kod crteža se analizira prikaz ljudske figure i svega što je prikazano na crtežu: broj pojedinosti, kvaliteta prikaza u smislu jednostavne naznake prikazanog ili sa svojevrsnom estetskom vrijednosti te prostorni prikaz pojedinog objekta poštujući razvojne faze i karakteristike dječjeg crteža. Slabiji rezultati skupina EP2 praktično govore

da su djeca prikazivala likove i okolinu u testnom crtežu sa statistički značajno manje detalja ili tek naznačenih.

Kod kreativnog razvoja rezultat t-testa pokazuje statistički značajnu razliku među skupinama djece s obzirom na odabrani pristup planiranja aktivnosti ($t=5,861$, $g=108$, $2P=0,000$). Usporedba srednjih vrijednosti kreativnog razvoja pokazuje bolje rezultate djece skupina EP1 u odnosu na EP2. Tomljenović (2015) iznosi kako danas za mjerenje kreativnosti pratimo šest kategorija: osjetljivost na probleme (opažanje likovnih vrijednosti), elaboraciju (organizaciju i upotrebu likovnih elemenata), fleksibilnost (prilagođavanje likovno-izraznim sredstvom), fluentnost (bogatstvo likovnih ideja), originalnost (neuobičajena i individualna realizacija) i redefiniciju (povezivanje i redefiniranje prijašnjih likovnih iskustava u nove likovne strukture). Kreativnost se razvija likovnim izražavanjem ali nije ograničena na jednu vještinu. Sternberg i Lubart (1999) definiraju kreativnost također kao sposobnost stvaranja novog, originalnog, djela pa i sam rad odgojitelja skupina EP1, koje su u procesu stvarale u suradnji s djecom, oslušujući njihove interese, možemo smatrati novim, originalnim, kreativnim djelom.

Kod oblikovnog vida likovnog izražavanja, usporedbom skupina t-testom vidljiva je statistički značajna razlika među grupama EP1 i EP2 ($t=3,501$, $g=108$, $2P=0,001$) s boljim rezultatima srednjih vrijednosti kod skupina EP1 u odnosu na EP2. Oblikovnim vidom nazivamo likovno jezičnu analizu koja podrazumijeva poznavanje i prepoznavanje likovnog jezika i kompozicijskih elemenata. Elementi likovnog jezika su crta, oblik, boja, tekstura, volumen, prostor (Jakubin, 1989, Tanay, 1989, Kandinsky, 2001, Pertač, 2015), a kompozicijski elementi kontrast, harmonija, ritam, ravnoteža, proporcija, dominacija, jedinstvo (Jakubin, 1989).

Likovni odgoj ima svoje specifičnosti koje nadilaze intelektualni razvoj i šire se na motoričke vještine, osjetilne, vizualne, taktilne, komunikacijske, socijalne i, naravno, stvaralačke. Iz jednog dječjeg crteža može se iščitati likovni tip djeteta (Karlavaris, 1974). Karlavaris (1961, u Zupančić i Hudoklin, 2016). Likovne tipove dijeli se na temelju psihološkog karaktera, odnosa prema likovnom objektu, senzibilnosti percepcije, načina interpretacije objekata i pristupa likovnom radu. Također, dječji crtež nam može pokazati odstupanja u razvoju uslijed zaostalosti ili nadarenosti, utjecaja okoline, masmedija, metodologije rada, samog vrtića i odgojitelja na dijete, za koje ovaj testni crtež uzima u obzir varijable odstupanja no mjeri samo kriterije razvojnih vidova. Kod analize testnih crteža odstupanja pod utjecajem sredine (selo-grad) očitivalo se u češćem prikazu balona za vrijeme rođendana kod gradske djece, ali ona nije utjecala na bodovanje. Socio-kulturna odstupanja te odstupanja pod utjecajem nacionalne tradicije i suvremene likovne umjetnosti nisu uočena za razliku od utjecaja masovne virtualne kulture koja je vidljiva. Odstupanja uslijed mentalne zaostalosti i nadarenosti nisu otpočeta zabilježena. U programu je sudjelovalo jedno dijete s dijagnozom autizma, samoinicijativno, no zbog dobne granice ono nije ušlo u uzorak eksperimentalnog istraživanja.

Izuzmemo li utjecaj varijabli odstupanja možemo, prema rezultatima ovog istraživanja i dobivenim statistički značajnim razlikama, pretpostaviti utjecaj odgojiteljice na razvoj likovnog izražavanja djece od pet i šest godina, ovisno o njezinoj sklonosti prema planiranju aktivnosti s djecom. Naime, sama nepredvidivost suvremenog, projektnog pristupa može utjecati na optičko-tematski, kreativni i oblikovni razvoj djeteta koji također treba razigranost i nepredvidivost. Stoga je interesantno da se samim odabirom pristupa planiranju prema interesima djece ili unaprijed definiranom programu, uzorak razvrstao na način da odgojiteljice skupina djece EP2, koje rade po unaprijed određenom programu, imaju slabije rezultate sa statistički značajnom razlikom u odnosu na skupine EP1. Dakle, moguće je zaključiti da odgojiteljice koje su sklone raditi po propisanom programu manje pridonose razvoju likovnog izražavanja djece. Također, odgojiteljice koje su sklonije pratiti interes djece i posvećuju veću pažnju individualnom razvoju djeteta, više doprinose dječjem likovnom izražavanju i kreativnom stvaralačkom procesu uz znatno zrelije, likovno bogatije i kreativnije dječje radove.

4. ZAKLJUČAK

Utjecaj odgojitelja na djecu je vrlo kompleksan, a rezultati prethodnih istraživanja kao na primjer autora Fagota (1973) pokazuju da djeca vrtićkih skupina u kojima odgojitelj manje usmjerava djecu i daje im manje kritika, postižu višu stopu rješavanja zadataka pri slobodnoj igri. U posljednjih desetak godina upravo stavljanje naglaska na djetetove interese, osobni razvoj i aktivno učenje, temeljni su principi rada koje dobar odgojitelj treba primijeniti kako bi se u što većoj mjeri približio suvremenim tendencijama naznačenim u hrvatskom Nacionalnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj (2015).

Rezultati ovog istraživanja su znanstveni doprinosi tematici koja govori o utjecaju odgojitelja na dijete i to s obzirom na to da odgojitelj svoj afinitet prema praćenju, samostalnom stvaranju i osmišljavanju likovno pedagoške prakse koristi u svom svakodnevnom radu propitući i uvažavajući interes djece. Uvidom u

prikazane rezultate početnog stanja grupa EP1 i EP2 s obzirom na to da se utvrđuje optičko-tematski, kreativni i oblikovni razvoj, vidljivo je da niže rezultate pokazuju skupine djece koje su radile prema unaprijed određenom programu (EP2) te možemo zaključiti da je tradicionalni pristup s unaprijed planiranim i određenim programom, ograničavajući za razvoj likovnog izražavanja. Znatno su bolje rezultate postigla djeca EP1skupina čiji su odgojitelji odlučili istraživati svjetlost i sjenu prateći interes djece. Iz navedenoga je jasno zašto se novi pedagoški standardi toliko intenzivno trude mijenjati stare paradigme odnosa djeteta i odgojitelja u odgojno obrazovnoj praksi.

Rezultati ovog istraživanja potvrđuju važnost suvremenog pristupa sudjelovanja djece u odlučivanju o životu i radu u dječjem vrtiću što u konačnici znači oslušivati dijete, čuti ga, uvažavati i omogućiti mu istraživanje i učenje u skladu s njegovim interesima. Takvi nam rezultati pokazuju koliki je značaj uvažavanja i priznavanja djeteta od strane odgojitelja a spomenuti rezultati mogu biti i smjernica za daljnja istraživanja na ovu temu. Budući da se u ovom istraživanju proučavao utjecaj odgojitelja na razvoj optičko-tematskog, kreativnog i oblikovnog razvoja, za daljnja istraživanja bilo bi interesantno provjeriti ostala područja djetetovog razvoja, kao i utjecaj drugih faktora koji se u ovom istraživanju nisu mjerili. Na taj način bi se dobila cjelokupna slika utjecaja i mogućnosti ostvarenja poticajne okoline u dječjem vrtiću.

LITERATURA

- Duh, M. (1996). Kompjutor u razvoju likovne kreativnosti kod učenika osnovne škole. Magistarski rad. Rijeka: Pedagoški fakultet.
- Duh, M. (1997). Likovna ustvarjalnost z računalničkim orodji v slovenski osnovni šoli. *Sodobna pedagogika*, 48(9-10), 509–526.
- Duh, M., & Korošec, R. (2009). Likovnooblikovni razvoj učenicev v osnovni šoli. *Revija za elementarno izobraževanje*, 1, 3/4, 95-104.
- Edwards, C., Gandini, L., & Forman, G. (2010). *I cento linguaggi dei bambini. L'approccio di Reggio Emilia all'educazione dell'infanzia*. Azzano S. Paolo: Edizioni Junior.
- Fagot, B. I. (1973). Influence of teacher behavior in the preschool. *Developmental Psychology*, 9(2), 198–206. <https://doi.org/10.1037/h0035185>
- Fernandez-Santin, M., & Feliu-Torruella, M. (2020). Developing critical thinking in early childhood through the philosophy of Reggio Emilia, *Thinking Skills and Creativity*, 37, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1871187120301607> (pristupljeno 6.07.2023)
- Gandini, L. (2003). Values and Principles of the Reggio Approach, u: Gandini, Lella, Etheridge, Susan i Hill Lynn (ur.), *Insights and Inspirations from Reggio Emilia*. Stories of Teachers and Children from North America, Worcester: Davis, 25-27.
- Glassman, M., & Whaley, K. (2000). Dynamic Aims. The Use of Long-Term Projects in Early Childhood Classrooms in Light of Dewey's Educational Philosophy. *Early Childhood Research & Practice*, Ohio: Department of Human Development and Family Sciences, State University. <http://ecrp.uiuc.edu/v2n1/glassman.html> (pristupljeno 5.07.2023)
- Hewett, V. M. (2001). Examining the Reggio Emilia Approach to Early Childhood Education, *Early Childhood Education Journal*, 29(2), 95–100.
- Jakubin, M. (1989). *Osnove likovnog jezika i likovne tehnike. Priručnik za likovnu kulturu*. Zagreb: Institut za pedagoškijska istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Kandinsky, W. (2001). *Punto, linea, superficie*. Milano: Adelphi Edizioni.
- Karlavaris, B. (1974). *Metodika nastave likovnog vaspitanja, Udžbenik za V. razred pedagoške akademije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Malaguzzi, L. (2010). L'ombra e il pallottoliere del bambino. U S. Sturloni i V. Vecchi, V. (ur.), *Tutto ha un ombra, meno le formiche*, 24-30. Reggio Emilia: Reggio Children.
- McCormick Smith, M., & Chao, T. (2018). Critical Science and Mathematics. Early Childhood Education: Theorizing Reggio, Play, and Critical Pedagogy into an Actionable Cycle. *Educ. Sci.* 8, 162. <https://doi.org/10.3390/educsci8040162> (pristupljeno 6.07.2023)
- Merlin, U. (2023). Program istraživanja svjetlosti i njegov utjecaj na likovno izražavanje djece od pet i šest godina, *Tematski zbornik Unaprijeđenje kvalitete života djece i mladih*, 1., Tuzla.
- Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, Narodne novine, 5/2015. <https://www.azoo.hr/images/strucni2015/Nacionalni-kurikulum-za-rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje.pdf>. (pristupljeno 6.06.2023)
- New, R. S. (2007). Reggio Emilia As Cultural Activity Theory in Practice, *Theory into practice*, 46(1), 5–13. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00405840709336543> [8. 8. 2020] (pristupljeno 1.07.2023)

- Petrač, L. (2015). *Dijete i likovno djelo - Metodički pristupi likovno - umjetničkom djelu s djecom vrtičke i školske dobi*. Zagreb: Alfa d.d.
- Tanay, E. R. (1989). *Likovna kultura u nižim razredima osnovne škole*. Priručnik za nastavnike. Zagreb: Školska knjiga.
- Popović, E., Vidanović, D., & Stanković Đorđević, M. (2022). Project approach in music education of preschool children. *Knowledge - International Journal*, 54(2), 333–338.
<https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/5577> (pristupljeno 4.07.2023)
- Rintakorpi, K., & Reunamo, J. (2017). Pedagogical documentation and its relation to everyday activities in early years, *Early Child Development and Care*, 187(11), 1611-1622.
<https://doi.org/10.1080/03004430.2016.1178637> (pristupljeno 6.07.2023)
- Slunjski, E. (2015). Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj pred vratima prakse, *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 21(79),
<https://hrcak.srce.hr/clanak/254575> (pristupljeno 4.07.2023)
- Slunjski, E. (2021). Elements and Pedagogical Value of the Project Approach in Kindergarten. *4th World Conference on Research in Education*. <https://www.dpublication.com/wp-content/uploads/2021/11/12-5068.pdf> (pristupljeno 6.07.2023)
- Sorzio, P., & Campbell-Barr, V. (2019). The Reggio Approach in Motion: Documenting Experiences, Reflecting on Practice, and Disseminating the Ideas. *Journal of Childhood Studies*, 44(5), 1-12.
<https://doi.org/10.18357/jcs00019328> (pristupljeno 6.07.2023)
- Stanojević Gocić, M., & Petković, G. (2018). Project based learning objectives and challenges. *Knowledge - International Journal*, 28(3), 803–807. <https://doi.org/10.35120/kij2803803M> (pristupljeno 1.07.2023)
- Sturloni & Vecchi (2010). *Tutto ha un ombra, meno le formiche*. Reggio Emilia: Reggio Children.
- Tomljenović, Z. (2015). An interactive approach to learning and teaching in visual arts education. *CEPS Journal*, 5(3), 73-93. DOI: 10.25656/01:11406
- Vecchi, V. (2010). *Art and Creativity in Reggio Emilia. Exploring the role and potential of ateliers in early childhood education*. New York: Routledge.
- Waloszczuk, D. (2019). Reconsidering documentation systems: Examining Polish preschool educators' reflections upon Polish preschool documentation system, preschool democracy and Reggio Emilia-inspired pedagogical documentation from Sweden. (Dissertation). <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hj:diva-45233> (pristupljeno 13.07.2023)
- Zupančić, T., & Hudoklin, D. (2016). Likovne strategije i likovni tipovi djece. *Školski vjesnik*, 65, 301-311.
<https://hrcak.srce.hr/160222> (pristupljeno 6.07.2023)